

УДК 81'27

DOI: 10.31471/2304-7402-2024-19(71)-115-128

**МОВНА СИТУАЦІЯ І МОВНА ПОЛІТИКА НА ТЕРЕНАХ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ****Мар'яна Барчук-Галик**

*«Центр з питань захисту цивільних осіб в умовах конфлікту»;
м. Київ, вул. Січових стрільців, 50;
e-mail: mbarchuk-halyk@civiliansinconflict.org*

У статті здійснено загальний огляд тенденцій та ключових аспектів мовної ситуації та мовної політики в Україні та Польщі. Визначено політичні зміни, які вплинули на сучасну мовну ситуацію в обох країнах у зв'язку з агресією рф та повномасштабною війною; окреслено безпековий вимір мовної політики у контексті викликів гуманітарної й національної безпеки.

Ключові слова: *мовна ситуація, мовна політика, українська мова, польська мова, гуманітарна безпека.*

Вступ та термінологія. Географічне сусідство і спільні етапи історико-політичних перетворень детермінують природу українсько-польських стосунків. І хоч обидві країни функціонують у різному правовому полі – Польща є членом Європейського Союзу, а отже, гармонізувала польське право з правовими нормами ЄС, а Україна поки лише перебуває у процесі здобуття членства цієї організації, обидві країни пов'язує тісне партнерство. У цій співпраці гуманітарний, мовний та культурний виміри посідають чи не найвагоміше місце. Тривалість польсько-українських наукових стосунків засвідчують конференції, наукові симпозиуми, форуми та спільні наукові проекти в царині філології та літературознавства (ця стаття представляє доповідь, виголошену авторкою на міжнародній науковій конференції «Спільне і відмінне у філологічній картині світу слов'ян», приуроченій до 30-ліття полоністики в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника). Польща і Україна мають одні з найбільших показників взаємного вивчення мов – на рівні університетів близько 10 центрів, а також численні осередки вивчення мов та суботні школи [Ясь, 2019, с.531-532]. Метою статті є запропонувати читачам загальний огляд сучасних ключових тенденцій у мовній ситуації та мовній політиці України й Польщі на тлі радикальних політичних потрясінь, спричинених повномасштабним вторгненням рф на територію України; більш детальний аналіз проблематики та окремих аспектів, зокрема й прикладних, визначених задекларованою темою, виходить за межі публікації та буде об'єктом подальших студій.

Дослідження мовної ситуації та мовної політики вчені-мовознавці вважають цариною соціолінгвістики. В українському мовознавстві цій галузі присвятили свої наукові праці Л.Масенко, О.Тараненко, М.Олікова, Р.Зарівчак, Г.Яворська, Л.Ставицька, Г.Мацюк, П.Сигеда, у Польщі – М.Глушковські, К.Фелешко, Г.Красовска, Е.Смулкова, В.Пісарек та ін. Прикметною й однією з найновіших у цій тематиці польсько-українською колективною працею є «Соціолінгвістичний компендіум» авторства Г.Красовської, О.Сухомлинова, П. Сигеди, виданий у Києві за сприяння Академії наук Польщі у 2020 р., що засвідчує важливість польсько-українських наукових зв'язків та спільних проєктів.

Мовна ситуація в Україні та Польщі відрізняється не лише через специфіку перебування Польщі у полі мовного законодавства Євросоюзу, а й через позамовні чинники, які вплинули на мовну ситуацію в Україні, зокрема десятиліття русифікації протягом радянського періоду і особливості мовної політики часів відновлення української незалежності з 1991 р. Варто зазначити, що в обох країнах політична ситуація визначає мовну ситуацію й зумовлює різні за рівнем впливу суспільно-політичні й мовно-культурні виклики, на вирішення яких спрямована державна мовна політика.

У соціолінгвістиці мовна ситуація й мовна політика – одні з найголовніших об'єктів вивчення. Мовна ситуація – це форми й умови функціонування мови чи кількох мов притаманні суспільству у прагненні забезпечити свої комунікативні потреби. Водночас це низка обставин, що стосуються мововжитку й використання мови мешканцями конкретної країни й тісно пов'язаних із політичними та ідеологічними факторами, що формують мовну політику [УМЕ, 2005, с.332]. Термін 'мовна політика, за визначенням В.Брицина, поданим в УМЕ, є «сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі [УМЕ, 2005, с.328].

Мовна ситуація в Україні та Польщі. Протягом історії Україна та Польща мали чимало складних історичних перипетій, які в польському дискурсі (за назвою однойменного фільму «Trudne braterstwo» режисера Єжи Любаха, присвяченого польсько-українській військовій угоді 1920 р.) називають «важким братерством». У період бездержавності, коли Польща й Україна входили до складу Австро-Угорської імперії, між ними існувала сильна мовна та культурна конкуренція, однак ці розбіжності стали надбанням історії.

І в Польщі, і в Україні функціонує одна державна мова – польська та українська відповідно, що зафіксовано в низці нормативно-правових актів. Так, у Польщі статус польської мови як державної гарантує Закон про польську мову з 1999 р., відомий як «Ustawa o języku polskim»; в преамбулі зазначено, що «język polski stanowi podstawowy element

narodowej tożsamości» (польська мова становить базовий елемент національної ідентичності / тожсамості)¹ і має всебічний захист, зокрема й правовий, польської держави. Для забезпечення всіх потреб і сфер функціонування польської мови на всій території Польщі в 1996 р. була створена спеціальна Рада польської мови (Rada języka polskiego) – експертно-дорадчий орган при Польській академії наук (PAN)².

Прикметно, що бурхливі контрверсійні дебати довкола захисту польської мови і мовної політики, спрямованої на гарантування цього захисту, відбувалися в контексті процесу входження Польщі до Євросоюзу в 2000-х, викликаючи побоювання щодо ймовірного зниження статусу чи зменшення зацікавлення польською мовою в суспільстві³.

Польщі не загрожують екстралінгвальні виклики, як Україні – внутрішня мовна ситуація сконцентрована на кількох ключових аспектах, а саме: статус кашубської (język kaszubski) та сілезької мов (język śląski); вплив англійської мови і входження англізованих форм до щоденного вжитку носіїв польської мови, впровадження фемінітивів у публічний дискурс. Так, згідно з переписом населення, проведеним у Польщі у 2021 р., 37 млн. 149,5 тис ідентифікували себе як поляки, що становить 97,7% мешканців країни, натомість іншу етнічну належність вказали 1 млн. 339,6 тис. (3,5%) осіб. На запитання про мову, якою респонденти послуговуються вдома, з 37 млн. 427,6 тис (відповідно 98,4 %) охоплених переписом осіб 35 млн. 8876,7 тис. (94,3%) зазначили, що спілкуються тільки польською мовою. Серед інших мов у приватному спілкуванні респондентами зазначено англійську – 704,4 тис., сілезьку – 457,9, німецьку – 199,0 тис., кашубську – 87,6 тис., та українську – 53,2 тис. осіб⁴. Аналізуючи статистичні дані, можна зробити висновок, що Польща належить до гомогенних унітарних націй Європи; регіональна свідомість громадян Польщі не перебуває в опозиції щодо загальнонаціональної мови. Наприклад, сілезьку як регіональну етнічну ідентичність вказало 585,7 тис. мешканців, кашубську – 176,9 тис. Попри утвердження статусу англійської як всезагальної мови спілкування, вона однак не конкурує з польською ані в публічному, ані у приватному просторі.

Європейський Союз наголошує, що всі його офіційні 24 мови є багатством, і цей підхід втілено в діяльності перекладацького бюро, яке всі документи перекладає на мови країн, що входять до складу ЄС. Гаслом Євросоюзу є «In varietate concordia» (лат.), «United in diversity» (англ.), «Єдність у різноманітті», що підкреслює не лише рівноправність країн, а

¹ Тут і далі переклад з польської М. Барчук-Галик.

² <https://rjp.pan.pl/> - сайт Ради польської мови.

³ <https://rjp.pan.pl/> - сайт Ради польської мови.

⁴ <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/> - результати перепису населення Польщі за 2021 р.

й те, що європейці єдині й у прагненні до співпраці, а культурна і мовна різноманітність є надбанням континенту. Забезпечення функціонування офіційних мов та мов національних меншин і збереження різноманіття культурної спадщини є пріоритетом мовної політики Євросоюзу. Головними документами на міжнародному рівні, які покликані регулювати аспекти мовної політики щодо регіональних мов, є «Рамкова конвенція про захист національних меншин» (Framework Convention for the Protection of National Minorities, далі – Рамкова конвенція) 1995 р. та «Європейська хартія регіональних мов» (European Charter for Regional or Minority Languages, далі – Хартія) 1992 р.¹ Хоч зазначені документи не є обов'язковими для підписання, Україна ратифікувала Хартію в 2003 р. (аспекти тлумачення певних положень Хартії можна знайти в статті авторів Б.Боуринга та М.Антонович) [Bowring B., Antonovych M., 2008, С. 157-182], а Польща, хоч і є членом Євросоюзу з 2004 р., зробила це аж у 2009 р. Цим країни зобов'язалися поважати й забезпечувати вивчення мов меншин. Варто зазначити, що навіть серед країн Євросоюзу процес ратифікації Рамкової конвенції та Хартії супроводжувався бурхливими обговореннями і тривав більше десяти років. Наприклад, Італія підписала Хартію у 2000 р., але ратифікувала лише у 2012 р.; періодично мовна ситуація в Італії, в Південному Тиролі, завжди на порядку денному, особливо у період виборів та активізації партійної діяльності.

У процесі вступу України до ЄС періодично акцентують увагу міжнародної спільноти на ситуацію з мовами меншин в Україні. Однак цей аспект функціонування мов є політизованим, використовується для суспільно-політичних маніпуляцій, інколи інтриг. Це роблять передовсім із захищеними національними мовами, зокрема рф та Угорщина, вимагаючи від України особливого статусу для російської та угорської, що виходить за правові постулати вказаних європейських документів. Зрештою, намагання української держави розширити сферу можливостей функціонування української мови використовуються як привід дискредитації України на міжнародному рівні – зокрема уряди рф та Угорщини маніпулюють поняттями 'мова меншини' або 'міноритарна мова'.

Для України мовна ситуація є динамічною, оскільки на неї впливають зміна політичних умов, екзистенційні історичні виклики, зокрема війна росії проти України, яка триває з 2014 р. До 2014 р. мовне питання в Україні завжди використовувалося рф як чинник загострення політичної боротьби та розколу громадянського суспільства.

Питання мови, зокрема маніпулятивні тези про захист російськомовних в Україні, стали штучним аргументом для збройної агресії рф у 2014 р. та повномасштабної війни у 2022 р. Це все відбувалося на тлі то-

¹<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=148> - European Charter for Regional or Minority Languages.

го, що державна функція української мови згідно з Конституцією України не була реалізована належним чином. Революція Гідності 2013-2014 рр. зумовила позитивні зміни щодо функціонування української мови, зміцнила її статус у суспільстві, публічному просторі, ЗМІ.

Мовна політика в Україні і Польщі. В Україні мовна політика з 1991 р. була контрверсійною й залежною від політичних сил при владі, що дало українським мовознавцям (І.Курасу, Л.Нагорній, О.Тараненку¹) підстави використовувати поняття ‘політична лінгвістика’ як субдисципліну соціолінгвістики² та появу подальших розвідок на тему сукупності політико-мовних відносин і політичного аспекту мовного життя соціуму (див. праці [Г.Красовська, О.Сухомлинов, П.Сигеда, 2020], [Ю.Бестерс-Дільгер, 2010], [Ю. Шевчук, 2015]).

Мовна політика в Україні – складна й комплексна проблема, оскільки дуже часто використовувалася і досі використовується як інструмент поляризації суспільства за мовною ознакою. Від моменту відновлення незалежності 24 серпня 1991 р. в Україні існує лише одна державна мова – українська, що закріплено в Конституції України (Стаття 10). Однак defacto у мовній практиці мешканці та громадяни України послуговуються і українською, і російською, зокрема й етнічні меншини, що є наслідком тривалої політики русифікації Радянського Союзу і почасти браком адекватної мовної політики протягом незалежності України. У закордонних ЗМІ часто вказують на фактичну двомовність України, однак це помилкова теза, що є наслідком викривленого бачення і нерозуміння мовної ситуації.

Явище двомовності чи приклад Канади, який так часто використовують і який не є релевантним до українського досвіду, передбачає наявність двох мов з рівними правами, зафіксованими на державному рівні у правових актах, тяглістю, високим рівнем толерантності та мовної культури загалом. В Україні натомість упродовж розвитку через бездержавність і закони російської імперії заперечувався сам факт існування української мови і велася послідовна політика лінгвоциду. Варто пам’ятати, що опанування й використання української мови в суспільному вжитку (у всіх функціональних стилях, а не тільки в художньому) розпочалося в добу УНР 1917-1920 рр.

¹[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=VKhnuvs_1999_7\(2\)_26](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=VKhnuvs_1999_7(2)_26) - стаття О.Тараненка «Мовна ситуація і мовна політика в Південно-Східному регіоні України».

²[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzzipiend_2006_30\(2\)_18](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzzipiend_2006_30(2)_18) - стаття Л.Нагорної «Політична лінгвістика: стан і статус».

Ситуація в Україні до Революції Гідності – це диглосія, ситуація нерівноправності мов, за якої одна з мов домінує в певній сфері або витісняє іншу мову. В Україні через російські впливи, пропаганду на міжнародному рівні та періоди перебування при владі проросійських політичних сил та діячів (Комуністична партія, Партія регіонів, ОПЗЖ, П.Симоненка, Д.Табачника, президента В.Януковича)¹ мовна політика була антиукраїнською, а маніпуляції «мовним питанням» спричинили дезорієнтацію деяких національних меншин та суспільно-політичної думки в Європі, зокрема в царині дотримання Україною прав і свобод.

Проблеми з мовною політикою, яка б забезпечувала фундаментальні національні та громадянські потреби в Україні, що затвердили б національну ідентифікацію, полягають у тому, що мовна політика замість інструменту гармонізації суспільного життя та відносин була засобом політичної боротьби, предметом маніпуляцій та пропаганди, чинником політичного тиску.

Так, у 2017 р. в Україні був прийнятий Закон України «Про освіту»², за яким у школах та вищих навчальних закладах українська мова є обов'язковою для викладання всіх предметів. Це викликало протести з боку урядів рф, Угорщини та Румунії. У рф – це засіб політичного тиску, а у країнах ЄС – засіб формування електорату популістських політичних сил. Ці країни прямо апелювали до ратифікації Україною вже згаданої Хартії. Україна співвідносить статус мов меншин до статусу національних меншин, які визначаються етнічними, культурними та/або релігійними критеріями, тому про мовні меншини не йдеться. Щодо Хартії, то різні країни інтерпретують її відповідно до своїх національних інтересів, як уряди Угорщини та росії, вимагаючи від Ради Європи скасування в Україні Закону «Про освіту». Ця апеляція спричинила вимоги подати текст Закону до Венеційської комісії, дорадчого органу при Раді Європи, що було зроблено. Венеційська комісія надала перелік рекомендацій³, однак не враховували реальну мовну ситуацію в Україні, де російська фактично є конкурентною мовою і саме українська потребує захисту і сприяння. Водночас освітній сектор України має обов'язок підготувати молодь до функціонування на ринку праці, що вимагає знання державної мови і є невід'ємним елементом працевлаштування. Можемо констатувати, що Україна, незважаючи, без сумніву, на найскладнішу мовну ситуацію серед європейських держав, вдосконалила Закон «Про освіту» в 2023 р. із таким уточненням: «Особам, які належать до національних

¹Див. детальніше: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2008-10-2/svit-2008-10-2-18-cochergan.pdf>.

²<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> - текст Закону «Про освіту».

³Детальніше про висновки Венеційської комісії щодо Закону «Про освіту» можна прочитати тут: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e).

меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою»¹. Уважаємо, що цим формулюванням Україна зняла підстави для зауважень щодо доступу меншин до навчання своїми мовами.

Ще одним надуманим приводом для урядів рф і Угорщини та чергових апеляцій до Ради Європи і Венеційської комісії щодо загрози меншинам став Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набув чинності у 2019 р.² Україна надала текст Закону із вказівкою, що імплементації передуватиме транзитний період – Закон «Про забезпечення української мови як державної» був імplementований лише влітку 2022 р. вже під час повномасштабного вторгнення рф. Венеційська комісія знову надіслала рекомендації щодо створення законодавчих рамок для захисту мов меншин³. Прикметно, що Венеційська комісія не концентрувала свою увагу на мовах корінних народів України, які зафіксовані в Конституції України і яким забезпечується функціонування за відсутності т. зв. материнської держави – а це мова кримських татар, кримчаків та караїмів⁴ – натомість звернула увагу на мови меншин (російська, угорська), які такі держави мають.

Незважаючи на рекомендаційний характер Хартії, Рамкової конвенції чи висновків Венеційської комісії, Україна на шляху до євроінтеграції дослухається до зауваг і вдосконалює закони – уже під час повномасштабної агресії в грудні 2022 р. в Україні було прийнято новий Закон «Про національні меншини (спільноти) України», однак брак визначення поняття ‘національна меншина’ відклав його імплементацію. Відтак його було доповнено цим визначенням, і він набув чинності 21 вересня 2023⁵ після врахувань рекомендацій Ради Європи і Венеційської комісії.

Варто наголосити, що Польща не апелювала щодо порушення прав чи можливостей вивчати польську мову польською спільнотою в Украї-

¹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3143-20#Text> – текст з внесеними змін та прикінцевими положеннями Закону України «Про освіту» 2023.

²<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> – текст Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019.

³ Детальніше про висновки Венеційської комісії щодо Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» тут:

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e).

⁴<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> – Закон України «Про корінні народи України».

⁵<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> – Закон України «Про національні меншини (спільноти) України».

ні, а голос Польщі як країни-сусідки, країни-членкині ЄС у справі мов меншин (спільнот) на українській території може бути вагомим аргументом на користь України.

Мовна політика в Україні набула безпекового виміру передовсім через війну росії проти України, розпочату в лютому 2014 р., та її повномасштабний вимір починаючи з 24 лютого 2022 р. Проблемою для України є не лише дезінформація й російська пропаганда на міжнародному рівні, а й те, що російськомовний простір намагається впливати на Україну і українців, особливо в умовах інформаційної війни [Шевчук, 2015], і ця складова є ключовим елементом у постколоніальній гібридній війні, яку веде Росія з Україною, використовуючи надалі «мовне питання» й концепт гуманітарної безпеки.

Гуманітарна безпека. Гуманітарна безпека опирається на 3 аспекти: міжнародне гуманітарне право, права людини та концепцію Responsibility to Protect (R2P)¹. Міжнародне право – так зване «право народів» – є регулятором життя міжнародної спільноти. В концепцію R2P закладено ідею обов'язку держави захищати своїх громадян, а якщо держава не може, не хоче виконувати цю вимогу чи свідомо порушує права громадян чи груп, цей обов'язок переходить до міжнародної спільноти. Однак на практиці великі держави, особливо *greatpower*, часто не дотримуються норм міжнародного права, що призводить до гуманітарних криз, конфліктів, воєн у різних частинах планети (див. більше [Falk R, 2015], [Kuriecki R., Michta A., 2015], [Tocci N., 2011]).

Це засвідчила анексія Автономної Республіки Крим і подальша війна. Так, президент росії В.Путін, маніпулюючи правом народів на самовизначення, назвав анексію Криму актом захисту російськомовних мешканців півострова, посилаючись на концепцію R2P як на підґрунтя інтервенції російських військ на Схід України, тобто на необхідність «захисту» російських громадян та російськомовних мешканців України. Зрозуміло, що це цілковите порушення міжнародного права, оскільки мовна практика не визначає громадянства. Анексія Криму, а отже, порушення суверенітету України, її кордонів та територій, примусові масові переселення мешканців Криму та Сходу України, перетворення їх на біженців, дискримінація за етнічною ознакою українців, кримських татар, кримчаків, а також дискримінація за мовною ознакою українців, кримських татар, кримчаків (заборона їхніх мов) – ця війна демонструє крихкість норм міжнародного права та недієвість міжнародних інституцій.

Багатоаспектний вимір війни, яку веде росія проти України, у міжнародному дискурсі названо «війною третього тисячоліття», метою якої

¹<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994> – United Nations Human Development Report: New Dimensions of Human Security.

є руйнування не тільки міжнародно визнаних кордонів держав, а передовсім ментально-культурної ідентичності національної спільноти, яка є одним із маркерів найбільшого карного злочину – геноциду.

Початок та продовження війни продемонстрували використання росією так званого «мовного питання» в Україні і як приводу до збройного нападу, і як інструменту поширення дезінформації та дискредитації України на міжнародному рівні в умовах гібридної війни. Ця облудна й маніпулятивна підстава схвилювала країни Балтії, оскільки в Латвії, Литві та Естонії є чисельна російська меншина, представники якої послідовно послуговуються російською й часто підтримують та розповсюджують шовіністично-імперські наративи агресора. Війна змусила країни Балтії переглянути пріоритети мовної політики, посилити контроль та вимоги щодо рівня володіння державними мовами як умови громадянства, резидентури та працевлаштування.

Ці обставини ще раз підтверджують, що для України адекватна мовна політика, що ґрунтується на захисті національних інтересів, етнонаціональної ідентичності й української мови, є складовою і гуманітарної, й національної безпеки української держави.

Мовна політика Польщі натомість сконцентрована на промоції та популяризації польської мови як однієї з робочих мов Євросоюзу та піднятті її статусу на міжнародному рівні; цим опікується Польський інститут у складі Міністерства закордонних справ Польщі. В Україні теж створено Український інститут при Міністерстві закордонних справ України.

Завдяки високому рівню національної свідомості в Польщі зростаючий вплив англійської як мови міжнародного спілкування поки не підважує престижу польській мові. Обґрунтовуючи підстави надання дозволу на працю, Польща визначила перелік професій, які передбачають володіння польською мовою принаймні на рівні B1. Для цього створений сертифікаційний іспит з польської мови як іноземної та сертифікаційні центри в найбільших містах країни та при посольствах Республіки Польща за кордоном.

Для польсько-українських стосунків особливо важливим етапом стала безпрецедентна підтримка України польською владою і суспільства загалом у лютому 2022 р. Починаючи з 24 лютого 2022 р., динамічні зміни у мовній ситуації й суспільстві в Польщі спричинили низку виликів для поляків. Прибуття близько 5 млн. біженців з України¹, зокрема жінок та дітей, яких польський уряд намагався інтегрувати у шкільну систему, виявив потребу у мовних тьюторах та адаптивному супроводі українських школярів у Польщі. Завдяки близькості мов, поширенню

¹<https://visitukraine.today/uk/blog/727/the-number-of-ukrainians-who-left-for-poland-exceeded-5-million-people>.

полоністичних та україністичних студій, великій кількості українських студентів, контактам між мешканцями, Польща створила можливості вивчення польської мови для українців, які буди змушені покинути Україну через повномасштабну війну. У польських школах були створені україномовні класи й залучені мовні тьютори, які навчали польської мови, допомагали з виконанням домашніх завдань й адаптацією до навчального процесу. Для українських абітурієнтів деякі університети створили спеціалізований внутрішній екзамен, який може складатися англійською чи польською на вибір. Щоправда, деякі вnz залежно від спеціальності, факультету та можливості забезпечити екзаменаторами включили до переліку мов на вибір українську або російську, Також було ухвалено створити для українських студентів перший адаптаційний пропедевтичний рік в польських закладах вищої освіти з посиленням вивченням польської протягом навчального року та полегшеною навчальною програмою.

Прикметно, що під впливом політичних подій змінюється не лише мовна політика, а й мововжиток. Так, в Україні загальноприйнятним є прийменник «в» для позначення місцезнаходження в Україні на противагу російському на Україне. Форма «na Ukrainie» в польській мові вживається традиційно та історично і щодо інших країн, які входили до однієї держави (*jestem na Ukrainie / jadę na Ukrainę, na Słowację, na Węgry, na Litwę, na Łotwę*). З початком війни у 2014 р. у Польщі зробили зміни, а Рада польської мови надала пояснення й коментарі щодо використання, зазначивши: «Przyimek *na* jest zwyczajowo stosowany z nazwami obszarów, które stanowiły wraz z Polską jeden organizm państwowy (por. *na Węgrzech, na Słowacji, na Litwie, na Białorusi* itd.). Wyrażenie *na Ukrainie* jest pozostałością po dawnych czasach i jest ugruntowane w tradycji językowej¹, тобто «прийменник «на» звичаєво використовується з назвами територій, які входили разом з Польщею в один державний організм (пор. на Угорщині, на Словаччині, на Литві, на Білорусі і под.). Форма «на Україні» є залишком давніх часів і має обґрунтування у мовній традиції» (пер.авторки). Однак, бажаючи засвідчити солідарність з Україною, Рада польської мови надала таку рекомендацію для мовної практики: «Biorąc pod uwagę szczególną sytuację... Rada Języka Polskiego zachęca do szerokiego stosowania składni «w Ukrainie» i «do Ukrainy», цебто «Беручи до уваги особливу ситуацію...Рада польської мови заохочує до використання «в Україні» і «до України»². Зважаючи на глибоку прив'язаність поляків до мовних традицій і застереження

¹<https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/W-Ukrainie-czy-na-Ukrainie:21778.html>.

²<https://tvn24.pl/polska/w-ukrainie-czy-na-ukrainie-jak-pisac-i-mowic-poprawnie-opinia-rady-jezyka-polskiego-5889703> - рекомендації Ради польської мови.

щодо мовних змін, цей жест є вагомим і глибоко символічним з боку польських філологів.

Політика русифікації згубно вплинула на українські топоніми та їх фіксацію у міжнародному мовжитку, на практику ЗМІ, назви на географічних мапах, в громадському транспорті, у міжнародній економіці, у політичному дискурсі. Натомість поляки – одні з небагатьох, хто послідовно використовує топоніми з українською основою за винятком тих міст, кодифікація назв яких є традиційною: Kijów, Lwów тощо.

В Україні є приклади ініціатив, якими намагаються вплинути на правильну кодифікацію топонімів за кордоном. Йдеться передусім про кампанію «CorrectUA»¹, завданням якої є переконати англійськомовні ЗМІ правильно вживати назви українських міст англійською мовою, опираючись на кодифікацію назви на безпосереднє її джерело – українську мову, а не через посередництво російської. На нашу думку, найуспішнішою міжнародною онлайн-кампанією є #KyivNotKiev в рамках громадського руху «CorrectUA». Почалося з Києва, але також заохочується вживання правильних назв низки українських міст: Львів замість Lvov, Рівне замість Rovno, Харків замість Charkov, Одеса замість Odessa, Миколаїв замість Nikolaev, Чернівці замість Chernovtsy, Івано-Франківськ замість Ivano-Frankovsk тощо.

Для формування адекватних соціокультурних аспектів та використання державної мови в царині мовної політики необхідні демографічні дані. Для цього слід провести перепис населення, зокрема з широким спектром анкетування, але війна в Україні, яка триває вже десятиліття, з якої більш ніж 1, 5 року – повномасштабна, унеможливує проведення перепису населення, чи встановлення кількості резидентів країни. Однак, навіть вибірккові опитування свідчать про сталу тенденцію до зменшення російськомовного сегменту українців. Станом на березень 2022 року за результатами 6 загальнонаціонального мовного опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», оприлюднено такі дані: українська мова є рідною для 76% опитаних, а 83% вважають, що українська має бути єдиною державною мовою.

Опитування свідчить про стабільне зменшення російськомовного сегменту українців: у 2012 році таких було близько 40%, наприкінці 2021 року – 26%, на початку війни – 18%, наприкінці березня – 15%. Натомість російськомовні називають себе двомовними (від 15% до 33%). Сьогодні 92% вважають себе українцями за національністю, 5% росіянами, 3% виявляють свою належність до іншого етносу.

У період між 2008-2014 рр. трималося співвідношення за етнічною ознакою: майже 83% українці, майже 15% росіяни. Після окупації Криму

¹<https://mfa.gov.ua/en/correctuа> кампанія CorrectUA.

та частини Донбасу в 2014 році кількість респондентів, які назвали себе росіянами, зменшилася до 11%, а кількість українців зросла до 87-88%.

Для залучення більш точних даних наведемо також опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова під назвою «Національна культура та мова в Україні: зміни в громадській думці після року війни», яке охопило 2018 респондентів і було проведено протягом грудня 2022. За результатами опитування 71% осіб використовує українську мову в повсякденному житті, російську – 23%, інші мови – 3,3% осіб; українську вважають рідною 87% респондентів, майже 10% – російську, 2,4% – інші мови¹.

У 2023 р. «Рейтингом» до Дня Незалежності було проведено опитування щодо рідної мови у спілкуванні з такими результатами: 60% спілкується вдома українською, близько 30% українською і російською, лише 9% – російською; рідною українську назвали 82% осіб, російську – 16%².

За останні вісім років кількість тих, хто вважає себе росіянами, поступово зменшується, опитування останніх років свідчать про збільшення показників вживання української мови серед мешканців України.

Висновки. Період складних викликів континентальній безпеці, спричинених повномасштабною гібридною війною, яку росія жорстоко веде проти України, чітко демонструє кореляцію між колоніальними російськими нарративами про «руській мір» та реальними злочинами, які росія вчинила та продовжує вчиняти – геноцид в Україні, техногенні катастрофи, такі як підрив Каховської ГЕС, ядерний шантаж міжнародної спільноти. Сучасна дійсність яскраво демонструє виняткову роль мовної політики в добу викликів, поширення дезінформації та нових можливостей, які надає використання штучного інтелекту. Вважаємо, що досвід співпраці України й Польщі в царині мовної політики та мовної безпеки може бути поширеним на всю європейську спільноту, що забезпечить конструктивну та справедливу правову оцінку тих викликів, які долає Україна на шляху до Євросоюзу. Україні треба докладати зусиль, щоб українська мова стала предметом зацікавлення на міжнародному рівні.

Література

1. Українська мова. Енциклопедія ім. М. П. Бажана / Ред. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

¹https://dif.org.ua/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyni#_Toc129302260 – опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім.

І.Кучеріва та Центру Разумкова.

²https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezhno_uayavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html - опитування Соціогрупи «Рейтинг».

2. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні, Київ, 2010. – 363 с.
3. Красовська Г., Сухомлинов О., Сигеда П., Соціолінгвістичний компендіум. – К.: Талком, 2020. – 336 с.
4. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни / Упор.О.Забужко, Л.Масенко. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 471 с.
5. Шевчук Ю., Мовна шизофренія. Qvovadis, Україно?, Брустури, 2015. – 56 с.
6. Ясь О. Україністика // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2019. – Кн. 2: Україна-Українці. – С. 531-532.
7. Bowring B., Antonovych M. Ukraine's Long and Winding to the European Charter for Regional or Minority Languages // The European and Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities, Strasbourg, 2008. С. 157-182.
8. Falk R., Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars. Seeking Peace and Justice in the 21st Century, Routledge, London and New York, 2015, 224 pp.
9. Kupiecki R., Michta A. A. (red) Transatlantic Relations in a Changing European Security Environment, Warsaw/Washington D. C. 2015, 146 pp.
10. Tocci N., (red) The European Union, Civil Society and Conflict, Routledge, London and New York, 2011, 208 pp.

Інтернет джерела

1. <https://tjp.pan.pl/> – Рада польської мови.
2. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechnie/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/> – результати перепису населення Польщі 2021 року.
3. <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/faq/20/jakich-jezykow-uzywacie-w-parlamencie-europejskim> – сторінка Європейського парламенту польською.
4. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi_bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzิปiend_2006_30\(2\)_18](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi_bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzิปiend_2006_30(2)_18) – стаття Л.Нагорної «Політична лінгвістика: стан і статус».
5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> – текст Закону «Про освіту» з 2017.
6. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3143-20#Text> – текст з внесеними змінами та прикінцевими положеннями Закону України «Про освіту» 2023.
7. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e) – Висновки Венеційської комісії щодо Закону «Про освіту» 2017.

8. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e) – Висновки Венеційської комісії щодо Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».
9. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> – текст Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019.
10. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> – Закон України «Про корінні народи України».
11. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> – Закон України «Про національні меншини (спільноти) України».
12. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994> – United Nations Human Development Report: New Dimensions of Human Security.
13. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_d_o_dnya_nezalezhno_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html - опитування Соціогрупи «Рейтинг».
14. <https://dif.org.ua/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyni> – опитування Фонду «Демократичні ініціативи ім.Ілька Кучеріва» про використання української мови у 2022.
15. <https://mfa.gov.ua/en/correctua> – кампанія CorrectUA.

THE LANGUAGE SITUATION AND LANGUAGE POLICY IN MODERN UKRAINE AND POLAND: A COMPARATIVE ASPECT

Maryana Barchuk-Halyk

*Center for Civilians in Conflict CIVIC. Protection Officer, Researcher;
Kyiv, Sichovy streltsiv str., 50; e-mail: mbarchuk-halyk@civiliansinconflict.org*

This article offers a general overview of language dynamics and policies in Ukraine and Poland. It examines the impact of political changes stemming from the Russian Federation's aggression and full-scale war on the linguistic landscape. Furthermore, the article delves into the security aspects of language policies within the broader contexts of human and national security challenges.

Key words: *language situation, language policy, Ukrainian language, Polish language, human security.*